

Geliş Tarihi : 28.03.2017
Kabul Tarihi: 26.07.2017

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XVII/34 (2017-Bahar/Spring), ss. 159-189.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İPEK BÖCEKÇİLİĞİ (1923-1950)

Nadir YURTOĞLU *

Öz

Bu araştırmada, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'ye kadar uzanan yirmi yedi yıllık dönemde, Türkiye'de ipek böcekçiliği faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ekonomiye olan katkıları ele alınmıştır. Konu, İpek böcekçiliği faaliyetleri (1923-1950); Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsü'nün kuruluşu ve görevleri; İpekböceği istasyonlarının kuruluşu ve yetkileri; Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin (KTSKB) kuruluşu ve faaliyetleri ile sınırlandırılarak dört dönem dâhilinde incelenmiştir. Türkiye'de ipek böcekçiliği faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ekonomiye olan katkıları ele alınırken sayısal veriler üzerinde değerlendirilmeler yapılmıştır. Araştırmanın konusu hakkında literatürde bulunan eksiklikler Cumhuriyet arşivi belgeleri, resmi yayınlardan; zabıt ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, resmi gazete, istatistik yıllıkları, ayın tarihi ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan ekonomi dergilerinin makaleleri ile kitaplar gibi birincil kaynakların kullanılması yoluyla tamamlanmıştır. Konu incelenirken, dönemin Türkiye'si ile dünyadaki ipek böcekçiliği ve ipek üretimi alanında yaşanan gelişmeleri göz önüne alınarak bu gelişmeler ışığında gerekli değerlendirilmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç şudur: Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren CHP hükümetleri tarafından ipek böcekçiliği yetiştiriciliği ve ipek üretiminin teşvik edilmesiyle başlanan faaliyetlerde, üretim artırılmış ve dış ülkelere koza ve ipek ürünleri ihracı gerçekleştirilmiştir. Akabinde Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsü ve ipek böceği istasyonlarının tesis edilmesi ile ipek böcekçiliğinin her türlü yeni teknik gelişme ve uygulamaları takip edilmiştir. Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin kurulması ile de üreticiler teşkilatlanarak ürünlerini değerinde satıp üretimi artırması sayesinde ülke ekonomisine önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İpek, İpek Böcekçiliği, Koza, İpek Böceği Enstitüsü, Bursa.

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üni., Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, (nyurtoglu@kastamonu.edu.tr).

SERICULTURE ACTIVITIES IN TURKEY IN THE REPUBLIC PERIOD (1923-1950)

Abstract

This study deals with sericulture activities in Turkey in 27 years from the first years of the Republic to 1950 and their contributions to the economy. The subject is limited to and discussed under the titles of sericulture activities (1923-1950); the foundation and tasks of Bursa Sericulture Institute; the foundation and authorities of sericulture stations; and the foundation and activities of Cocoon Agricultural Sales Cooperatives Union (KTSKB). Evaluations have been made based on numeric data in discussing the sericulture activities in Turkey and their contributions to the economy. The gap in the literature about the research subject has been filled through use of primary sources such as Republic archive documents, official publications, laws, journals of official reports, proceedings of memorandum, official gazettes, statistical annuals, *Ayın Tarihi* journal (government's dating publication), articles from the economics magazines of the period, and books. The relevant evaluations have been made considering the developments in the field of sericulture in Turkey and in the world in the period under examination. It has been found out that production increased and cocoon and silk products were exported to other countries as a result of the encouragement of sericulture by CHP governments as of the first years of the Republic. Then, with the establishment of Bursa Sericulture Institute and sericulture stations, all kinds of new technical developments and practices in the field of sericulture were followed. The foundation of KTSKB made producers organized and enabled them to sell their products at due prices, thereby raising production and making significant contributions to the country's economy.

Keywords: *Silk, Sericulture, Cocoon, Sericulture Institute, Bursa.*

Giriş

Dünyada ipek böcekçiliğinin tarihi çok eskilere dayanır. MÖ 2.600 yıllarında Çin'de başlayan ipek böceği yetiştiriciliği MÖ 200 yılında Batı Asya'ya transfer edilir. Miladi 551-560 yılları arasında Bizans İmparatoru Justinianos'un özel çabaları sayesinde İstanbul'a getirilen bu uğraş alanı başlangıçta İstanbul çevresinde yer alan İzmit, Gemlik, İzmit, Bursa, Mürefte ve Şarköy'e; zamanla Akdeniz Bölgesine yayılır. 1432 yılında ipek böceği tohumu İstanbul'dan İtalya'ya, 1495 yılında ise Fransa'ya götürülür.¹

İpek böcekçiliğinin Osmanlı Devleti'ne girişi 1840 yılına rastlarken bu süre zarfında ülke içerisinde üretilen kozalara Avrupa pazarlarında rağbet edildiği bilinir. Ülkede filatür² fabrikaları bulunmadığından, ilkel aletlerle kozalardan çekilen ipeklerden yüksek randıman alınamaması, elde edilen ipeklerin Avrupa'da kozanın gördüğü rağbeti görmesini engeller. 1844 yılında yeni açılan

1 Fikri Karaesmen, *İpek Böcekçiliği*, Doğu Matbaası, Ankara, 1950, ss. 11-12.

2 İpek çekme tesisi.

dört mançınıklı bir filatür fabrikasında, Fransa'dan getirilen bir ustadan, ipek çekme sanatını öğrenen Türk ustaları sayesinde bu meşgale memlekete yayılır. Osmanlı Hükümetlerinin de desteğiyle Bursa'da sayıları artan bu mançınıklı filatür fabrikaları ile zamanla daha düzgün ipek çekilmeye başlanır.³

Ekonomik kazanımından dolayı Osmanlı Devleti gibi dünyanın birçok ülkesinde ipeğin rağbet bulması, ipek böceği yetiştiriciliğini cazip hale getirdiğinden daha çok gelir elde etmeyi amaçlayan ipek böceği üreticilerinin dar alanlarda bol ürün yetiştirmeye çalışması 1856 yılında Fransa'da karataban hastalığının ortaya çıkmasına yol açar. Hastalık etki alanını genişleterek önce İtalya'ya, akabinde de ipek böceği tohumlarının satın alınması ile 1860 yılında Osmanlı Devleti'ne sirayet ederek, ülkede koza üretiminin aniden düşmesine neden olur.⁴ 1864 yılında bu hastalıkla mücadelede Fransız mikrobiyolog ve kimyager Pasteur, bir tedavi yöntemi bulur. Bu yöntemin Türkiye'de uygulanabilmesi için gerek halka hastaliksız tohum üretme bilincini aşılacak, gerekse bu alanda şuurulu bireyleri yetiştirmek üzere 14 Nisan 1888 tarihinde Bursa'da, *Harir Darü't Talimi* adını alan bir İpek Böcekçiliği Enstitüsü açılır.⁵

Osmanlı Devletinin 1854 yılından 1877 yılına kadar yaptığı borçlarını ödeyememesi üzerine, borçların ödenmesi karşılığı olarak pul, tuz, tütün, balık avı ve alkollü içkilerin yanı sıra ipek vergileri gibi maliye gelirlerinin 10 yıl süreyle Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerine tahsis edilmesi için 22 Kasım 1879 tarihinde *Rüsumu Sitte İdaresi* kurulur. 1 Eylül 1881'de *Rüsumu Sitte İdaresi* lağvedilerek yerini tamamen *Duyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi'ne* bırakılmasıyla ipek öşrü de bu İdareye terkedilir. İpekçiliğin geliştirilmesi için *Duyun-u Umumiye İdaresi*, Pasteur sisteminin uygulanması, İpekçilik Enstitüsünün açılması ve yeniden dut bahçelerinin tesisi için prim

3 Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1808-1975*, Çev. Mehmet Harmancı, Cilt 2, E Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994, s. 485; Karaesmen, *a.g.e.*, s. 12.

4 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, ss. 68-69; Yabancı ülkelerden ipek böceği tohumu alınması ve memlekete sokulmasının yasaklanması hakkındaki 2 Mart 1926 tarihli Kanun tasarısı için Bk.: BCA, Fon No: 30 18 1 1-Kutu No: 18-Dosya No: 17-Sıra No: 4; Bursa ve İstanbul'dan getirilecek ipek böceği tohumlarının gümrük vergisinin alınmaması ile ilgili belge için Bk. BCA, Fon No: 30 18 1 1-Kutu No: 4-Dosya No: 51-Sıra No: 11.

5 Tahir Yetmen, "İpek Böcekçiliği Enstitüsü", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 42; Akif Tunç, "İpek Böcekçiliği İstasyonları Kuruluş Tarihi", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 41; Karaesmen, *a.g.e.* s. 12; 859 Sayılı *İpek Böceği ve Tohumu Yetiştirilmesi, Muayene ve Satılması Hakkında Kanun* 'un dördüncü maddesi uyarınca Pasteur usulü dışında tohum üretilmesi yasaklanmıştır. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 26.05.1926, s. 761; Resmi Gazete, Sayı No: 402, 19 Haziran 1926; 1932, 1933 ve 1934 yılı bütçesinden ipekçilik okullarına beşer bin lira ödenek ayrılırken, ipek böceği kışlama, fışkırtma ve boğma müesseseleri için 1932 yılı için bin, 1933 ve 1934 yılları için üçer bin lira tahsis edilmiştir. TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1933 Mali Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, Cilt: 15, Sıra No: 165, Ziraat Vekâleti Bütçesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1933 ss. 283-284; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1934 Mali Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, Cilt: 22, Sıra No: 142, Ziraat Vekâleti Bütçesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1934, s. 154.

usulünün getirilmesi gibi teşvik tedbirleri alır. Gerek üreticilerin birçoğunun bu teşvikten faydalanarak eski işlerine geri dönmesi, gerekse Pasteur'un tedavi yönteminin Osmanlı ülkesine uygulanması ipek böcekçiliği üretiminin yıldıan yıla artmasını tetikler.⁶

Duyun-u Umumiye kayıtlarına göre 1905 yılında yaş koza üretimi 18 milyon 338 bin kilogram ile en üst düzeye erişmişse de dünyada artan ipek kozası rekabeti koza mahsulü üretiminin zamanla azalmasına yol açar. Buna rağmen I. Dünya Savaşı (1914-1918) öncesinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarında 9 milyon kilogram kozanın ihraç edildiği bilinir.⁷ Milli Mücadele yıllarında memleketin ipek böceği yetiştirilen bölgelerinin işgal altında bulunması ve dutlukların tahrip edilmesi koza üretimi randımanının 300 bin kilograma kadar düşmesine sebep olmuştur.⁸

Anadolu'nun başlıca ipek böceği tohumu merkezi olan İstanbul'un İtilaf Devletleri ve Bursa'nın da Yunanlılar tarafından işgal altında bulundurulması ülkenin diğer yörelerinde yapılan ipek üretimini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle İstanbul ve Bursa bölgelerinden kaçak olarak gerçekleştirilecek ipek böceği ithalatını teşvik etmek maksadıyla 8 Mart 1922 tarih ve 1455 sayılı Kararname ile ipek böceği ithalatının her türlü gümrük vergisinden muaf tutulacağı belirlenmiştir.⁹

Türkiye'de eskiden beri ilgi alanı haline gelen ipek böceği kozacılığı, ülke ölçüsünde önemli bir tarım şubesi olarak kabul edilir. İpek böcekçiliği kısa sürede beslenip büyütülerek mahsulü alınan bir uğraş alanı olduğu için çiftçilerin daima ilgisini çekmiştir.¹⁰ Türkiye'nin geniş alanlarında beslenen bu böceklerden yılda genellikle bir defa mahsul alınır. Hammaddesi dut yaprağı olan ipek böcekçiliğinin yapıldığı yerlerde yeterli miktarda dutluklar bulunur. Bunlardan böcek için yılda bir kere yaprak alındıktan sonra ağacın yeni sürgünlerindeki ikinci yapraklarından tekrar istifade imkânı bulursa da bundan çok az yararlandığı görülür. İpek böceği eklemli hayvanlardan böcekler

6 Şemsettin Altuğ, "İstanbul Balıkhanesi ve İstanbul'da Balıkçılık", *Türk Ekonomisi*, Sayı: 112, Yıl: 10, Ekim 1952, s. 304; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 427-428; Vedat Eldem, *Harp ve Müttareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 69; Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1808-1975*, Çev. Mehmet Harmancı, Cilt: 2, E Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1994, s. 275; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 76; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 9. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 225; Tefvik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Yayınları, Ankara, 2003, ss. 56-57.

7 "Koza Birliği", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 44; Ziraat Vekâleti, *İpek Böcekçiliği*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938, s. 4; 1913-1918 yılları arasında üretilen yaş koza miktarı için Bk. Vedat Eldem, *Harp ve Müttareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s. 38.

8 Karaesmen, *a.g.e.*, s. 13; Ziraat Vekâleti, *a.g.e.*, s. 5.

9 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, ss. 497-498.

10 Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met-Er Matbaası, İstanbul 1976, s. 208.

grubunun *lepidoptera* sınıfına dâhil başkalaşıma uğrayan bir böcek türüdür. Bu böceğin kurdu tohum adı verilen bir yumurtadan çıkar. Bu kurt, 20-25 derecelik sıcaklıkta 30-35 gün içerisinde yediği dut yaprağı ile beş yaş ve dört uyku evresi geçirdikten sonra koza örerek krizalit (kelebek olmadan önce böceğin koza ve kozasız geçirdiği başkalaşma süreci) haline geçer. Ördüğü bu koza ile değer kazanan ipek böceği 18 günlük krizalit döneminin tamamlaması ardından kozasını delerek kelebek halinde dışarı çıkar. Bu keleklerin dişileri erkeklerle birleştikten sonra yumurtlama sürecine girer.¹¹ İpek böceklerini yıllık verdikleri mahsulleri göre monovoltin, bivoltin ve polivoltin ırklar olarak sınıflandırmak mümkündür. Monovoltinler senede bir, bivoltinler iki, polivoltinler ise üç ve daha fazla mahsul veririrken Türkiye’de monovoltin türde böcekler beslenir.¹²

Monovoltin türde böceklerin iklim itibarıyla yetiştirilmeleri şu şekilde gerçekleşir: Ülkenin her tarafında üretilen ipek böceği tohumları kışı Bursa’daki devlete ait fenni kışlağında geçirir. Baharda Nisan’ın ilk haftasında dut yaprakları açmaya başladığı zaman bu tohumlar kışlaktan çıkarılarak köylüye dağılır. Bu tohumlar ya ipek böcekçiliği istasyonlarının açtığı inficar (kuluçka) evlerinde ya da köylünün kendi imkânları ile oluşturduğu ortamlarda kuluçkaya tabi tutulur. Bir süre sonra Nisan’ın sonu ili Mayıs’ın beşi arasında tohumlar çatlayarak böcekler ortaya çıkar. Daha sonra böceklerin tırtıl halinde beslenmeleri dönemi başlar. Fenni deneyimlerin ve uzmanların belirttiği tırtıl dönemi şartları 35 gün olarak kabul edilse de pratikte bunun gerçekleşmesi mümkün olmadığı düşünülerek böceklerin askıya (ipek böceğinin koza ördüğü yer) çıkarılma takvimi ortalama 50 gün hesapla Haziranın 20-25’ine tekabül eder. Bundan sonra kozaların satışa sunulması aşaması gerçekleştirileceğinden Haziran ayının sonları koza piyasasının en hareketli günleri olarak kabul edilir.¹³

1. İpek Böcekçiliği Faaliyetleri (1923-1950)

Cumhuriyetin ilk yılları Türkiye’de ipek böcekçiliğinin üretimi ve tüketimi bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde başta Marmara Bölgesi olmak üzere Ege, Akdeniz ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde ağırlıklı olarak ipek böcekçiliği uğraş alanı olmuştur. Ülkenin bazı yörelerinde ipek böcekçiliğinin beslenmesinde önemli bir işleve sahip dut ağacı fidanı ücretsiz olarak halka dağıtılırken, Bursa Koza Borsası da, 1927 yılından 1937 yılına kadar bütçesinden ayırdığı 25.636 liralık tahsisatla 3,446, 762 adet fidanı halka temin etmiştir.¹⁴

11 Karaesmen, *a.g.e.*, s. 15.

12 Vedat Pınar, “İpek Böcekçilikte Bir Yılda İki Mahsul”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 56, Yıl: 3, 1 Nisan 1942, s. 15; Karaesmen, *a.g.e.*, s. 16.

13 Vedat Pınar, “İpek Böcekçilikte Bir Yılda İki Mahsul”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 56, Yıl: 3, 1 Nisan 1942, s. 15; Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde ipek böceği tohumu yetiştirilmesi, muayenesi ve satılması ile ilgili belge için Bk. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 65-Dosya No: 43-Sıra No: 19.

14 Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, s. 7.

Dut fidanı sayısının artması koza üretimini de artırdığından yaş koza üretimi 1923 yılında 936 bin kilogram iken, 1929'da 1 milyon 905 bin kilograma yükselmiştir. Bu yükseliş sonraki yıllarda da sürerek 1933'de 1 milyon 889 bin kg, 1934'te 1 milyon 956 bin kg ve 1935'te 2 milyon 084 bin kilogram olmuştur. Ayrıca ülkede, 1933 yılında sayıları 37 bin 640'ı bulan ipek böcekçiliği ile uğraşan aile sayısı, 1934'te 45 bin 321'e ve 1935 yılında ise 48 bin 5877'e yükselmiştir.¹⁵ Bu dönemde memlekette yeniden doğan modern ipekli dokumacılık sanatı sayesinde ihraç edilen koza ve ipek ürünleri ülke içerisinde işlenmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. İpekli dokuma tezgâhı 1925 yılında Bursa'da 35 adet iken, 1927 yılında bu sayı Bursa ve İstanbul'da 950'ye yükselmiştir. Bu suretle koza üretimi ipek haline getirildikten sonra kumaş halinde kullanılmasıyla birlikte ülkede boyama, apre, şarj ve emprime sanatları meydana getirilmiştir.¹⁶

İpek böcekçiliği ve ipeğin gelişmesi bu alanda ihracatında başlamasına ön ayak olmuştur. 1923 ile 1931 yılları arasında başta Suriye olmak üzere diğer bazı ülkelere 98 ton yaş koza ihraç edilmesi karşılığında 107 bin lira gelir elde edilmiştir. 1923-1934 yılları arasında ise İtalya ve Fransa başta olmak üzere bazı ülkelere 1.678 ton kuru koza ihraç edilerek 5 milyon 213 bin lira kazanç temin edilmiştir. 1923-1936 yılları arasında ham ipek ve ipek döküntüsü ihracatı olarak Fransa ve İtalya başta olmak üzere bir kısım ülkelere 1.045 ton ipek döküntüsünün satılması mukabilinde 1 milyon 829 bin lira, bu iki ülkenin yanı sıra Yunanistan ve diğer bazı ülkelere 449 ton ham ipeğin ihraç edilmesiyle de 6 milyon 933 bin liralık gelir sağlanmıştır.¹⁷

1928 yılına kadar Avrupa'nın ipek merkezi olarak bilinen Marsilya ve Lyon borsalarına ihraç edilen Türk ipekleri sağlamlığı, elastikiyeti ve yüksek vasıflarıyla tanınmıştır. Türkiye'de dokunan kumaş tüketiminin gittikçe artması koza üretim miktarının artırılmasını zorunlu hale getirmişse de bu artış oranı tüketimi karşılayamayacak düzeyde kalmıştır. 1928 yılından sonra iç ve dış piyasa farklarının büyümesi üzerine ihracat imkânları ortadan kalksa da II. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında savaşa katılan ülkeler paraşüt imalinde kullanılmak üzere Türkiye'den yüksek fiyatla koza satın almıştır.¹⁸

Türkiye'den dış ülkelere yapılan satışların dışında iç satışlar ülkede koza yetiştirme merkezlerinde borsalar tarafından üreticinin lehine ve kontrollü olarak gerçekleştirildiği için üreticiler borsa dışında ürününü elden çıkarmamaya gayret etmiştir. Bazı yerlerde satış Belediye veya Ticaret

15 İGM, *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Yayın No: 93, Ankara, 1937, s. 169; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No:129, Ankara, 1938, s. 75.

16 Ziraat Vekâleti, a.g.e. s. 5; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 144; Bursa ve Bilecik'te kısmen ev sanayi alanında havlu ve ipek dokumacılığı yapılır. Ömer Celâl Sarc, *Ziraat Sanayi Siyaseti*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934, s. 393; Bu dokumacılık, Hereke ve Kayseri'de ipek halı dokuma şeklinde yapılmıştır. *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sayı: 49, Yıl: 22, 1 Ekim 1945, s. 478-479.

17 İGM, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 303; İGM, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara, 1937, s. 242; İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 289.

18 "Türkiye İpekçiliği", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 254, Yıl: 11, 30 Temmuz 1950, s. 14.

Odalarının mizan alanlarında yapılmıştır. Ülkede kozanın borsa ve mizan satış alanları, Bursa, Bilecik, İzmit, Adapazarı, Edirne, Antalya, Diyarbakır, Elâzığ, Amasya ve Denizli’dir. Bunların dışında Ödemiş, Tire, Aydın, Muğla, Alanya, Milas, Osmaniye, Biga, Gönen, Osmaneli, Söğüt gibi yerlerde koza satışı serbest olduğundan üretici fiyat ve tartı bakımından korunmasız kalmıştır. Bu şehirlerde Belediye ve Ticaret Odaları tarafından koza satışının kontrollü olarak yapılması öngörülmüştür.¹⁹

Türkiye’de kozaların satışı belirli merkezlerde icra edilirken, ülkenin önemli ipek böcekçiliği üretim yerlerinden olan Hatay’da I. Dünya Savaşı öncesi en yüksek gelişimini yaşayan ve 1 milyon kilogram olarak elde edilen ipek kozacılığı, savaş sonrası bu gelişimini sürdüremeyerek 210 bin kilografa düşmüştür. 1928 yılında üretim miktarı 600 bin kilografa kadar çıkarılmışsa da suni ipeğin bulunduğu revaç üzerine ipek böcekçiliği cazibesini yitirdiğinden dutluklar bozularak yerlerini meyve bahçelerine terk etmiştir. CHP Hükümetinin teşvik ve fiyatları yükseltme politikası sayesinde, on yıl öncesine kadar bozulan dutluklar yeniden oluşturulmaya başlanmış, 1938 yılında 210 bin kg olarak üretilen yaş koza miktarı 1939’da 250 bin kg’a çıkarılmıştır. Ayrıca, yılda 200 bin kilogram kozayı işleyebilecek 100 mancıklı bir filatür fabrikasının kurulması için teşebbüse geçilmiştir.²⁰ Bu bölgede ipek kozası mihnakları²¹ daha ziyade Süveydiye’de toplanırken, Tarsus’ta da üç mihnak teşkil edilmiştir. Bunların faaliyeti Mayısın son günlerinden ağustos ayının ortalarına kadar geçen sürede ve aralıklı olarak devam etmiştir. Satın alınan ipek kozaları 15-20 gün içerisinde ayrılıp mihnaka verilirken, bunu mihnaktan geçirilerek kurutmaya bırakılan kozaların elden geçirilmesi, aktarılması ve satış için türlerine ayrılması gibi safhalar takip etmiştir.²²

Ülkede üretilen kozaların ipekleri Bursa, Osmaneli, Söğüt ve Adapazarı’nda bulunan filatür fabrikalarında çekilmiştir. 1938 yılı itibariyle Bursa’da yirmi 22, Söğüt’te 2, Osmaneli’nde 1 ve Adapazarı’nda da 2 adet olmak üzere toplamda 27 filatür fabrikası faaliyet göstermiştir. Trakya ve Ege bölgeleri ile Antalya, Diyarbakır, Elazığ, Amasya ve Nallıhan yörelerinde filatür fabrikaları olmadığı için üretilen kozalar işlenmek üzere bu merkezlere sevk edilmiştir. Filatür fabrikası olmayan yörelerde koza fiyatları üreticiyi tatmin etmeyecek düzeyde ve diğer sanayi merkezlerine göre düşük olduğu için bu gibi yerlere fabrikaların kurulması zarureti hâsıl olmuştur.²³

19 Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, ss. 12-13.

20 Ali Enver Toksoy, “Hatay’da Endüstri Hareketleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 2, Sayı: 21, Yıl: 1, 15 Birinci Teşrin 1940, s. 6; Suni ipeğin revaç bulması Cumhuriyet dönemi ve sonrasında ipekli dokuma sanayinin daima aleyhinde bir gelişme olmuştur. Sait Tahsin Tekeli, “Türkiye’de Yerli Endüstri ve Karakterleri”, *Dönüm*, Sayı: 37, Yıl: Kânunusani 1936, s. 13.

21 Koza kurutma fırını

22 Halil Öngen, “Hatay’da Sanayi Vaziyeti”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 96-98, Yıl: 5, 16 İkinci Kanun 1944, s. 11; İpek kozasından duhuliye resmi alınmadığı ile ilgili 1341 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu’nun 20 maddesi için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 3, 18.04.1341 s. 202; TBMM, Zabıt Ceridesi, 1935 Yılı Masraf Bütçeleri, H Cetveli, s. 327.

23 Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, s. 15.

İpek sanayinin gelişmesinde filatür fabrikalarının önemli olduğu bir dönemde Ziraat Vekâletinin ipek böcekçiliği ve ipek üretimi ile ilgili faaliyetleri Ziraat Tedrisat Şubesi tarafından yürütülürken, bu amaçla Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü, Şarköy-Eriklice Tohum Yetiştirme Evi ve Bursa, Edirne, Denizli, Antalya ve Diyarbakır ipek böcekçiliği istasyonları tesis edilmiştir.²⁴ Bu kurumların yetiştirmiş elemanlarına belirli bir kampanya dönemi içerisinde verilen görevlerin hızlı ve yoğun bir çalışma temposu içerisinde gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.²⁵

Ülkenin değişik yörelerinde ipek böcekçiliği ile ilgili kurumlar ihdas edilirken ipek böcekçiliğinin gelişmesinde önemli işlevi olan ipek böceği tohumu devlet ve halk tarafından yetiştirilmiştir. 1938 yılında Bursa, Gemlik, Amasya, Bilecik, Bandırma, Mürefte, Diyarbakır ve İstanbul'da toplam 37 tohum üreticisi tarafından 79.346 950 (25 gram ağırlığında bir ölçü birimi) tohum üretilmiştir. Bu üretim miktarı, 1935 yılında 65.053 ons, 1936'da 67.661 ons ve 1937 yılında ise 77.314 ons olarak gerçekleşmiştir. Hükümetin Şarköy Eriklice Tohum Yetiştirme Evinde aynı yıllarda tohum üretimi sırayla 1061, 1388 ve 2223 ons olarak elde edilmiştir. İpek böceği tohumununun ihtiyaç oranından fazla üretilmesi bu tohumun dış ülkelere ihracatının yapılmasının yolunu açmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi İran, Afganistan ve Türkistan'a külliyetli miktarda ipek böceği tohumu ihraç edilmiştir. Sadece 1914 yılında ihraç edilen ipek böceği tohumu 1 milyon paketi bulmuştur. Cumhuriyet döneminde tohum ihracatı yeniden canlanmaya başlayarak 1937 yılında İran'a paketi 62-68 kuruş arasında değişen fiyatlarla 35 bin paket ipek böceği tohumu ihraç edilirken, 1938 yılında aynı ülkeye 42 bin paketin ihracı konusunda sözleşme imzalanmıştır. Bu alanda Yunanistan, Bulgaristan ve Fransa, Türkiye'nin rakipleri olarak kabul edilmiştir.²⁶

Dünyada ipek böcekçiliği faaliyeti Asya, Avrupa, Brezilya, Afrika ve Madagaskar'da yürütülmüştür.²⁷ Üretimde Asya birinci, Avrupa ikinci sırada yer alırken toplam üretim miktarı 1-1,200 milyar kg civarında gerçekleşmiştir. 1938 yılı itibarıyla yaş koza üretimi sıralamasında Çin 500-700 kg ile önde bulunurken, bunu sırayla 370 milyon kg ile Japonya, 140 milyon kg ile Rusya, 35 milyon kg ile İtalya, 20 milyon kg ile Hindistan, 2-3 milyon kg ile İran, 2,5-3 milyon kg ile Yunanistan, 2,2 kg ile Türkiye ve 1,9 milyon kg ile Bulgaristan takip etmiştir.²⁸ Aynı yılda Dünya'da ham ipek üretimi sıralamasında 43.152 ton

24 Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu, "Ziraat Teşkilatımız", *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Tarihli Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 82; Vedat Pınar, "Türkiye İpek Böcekçiliği Enstitülüsünden Beklediklerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 232, Yıl: 10, 20 Ağustos 1949, s. 20; Şarköy İpek Böceği Tohum Yetiştirme İstasyonunun kaldırılması sebebiyle Tarım Bakanlığı, 1945 yılı bütçesinden 4.419 liralık bir tasarruf sağlandığını bildirmiştir. TBMM, Tutanak Dergisi, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 25.05.1945, s. 290.

25 Vedat Pınar, "İpek Böcekçiliği ve Arıcılık", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 8, Sayı: 176, Yıl: 8, 19 Nisan 1947, s. 9.

26 Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, ss. 9-11.

27 1909-1913 yılları ortalamasında Dünya ülkelerinden Brezilya'da ipek üretimi 293 bin kental yani 29.300.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Louis Pommery, *Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1890-1939*, Çev. Cahit Talas, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1956, s. 274.

28 "Dünyada ve Bizde İpek", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 253, Yıl: 11, 12 Temmuz 1950, s. 3;

ile Japonya birinci, 3.950 ton ile Çin ikinci, 2.348 ton ile Türkiye üçüncü ve 1.972 ton ile İtalya dördüncü sırada gelmiştir.²⁹

II. Dünya Savaşı koşulları Dünyada ipek üretimini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Japonya’nın ipek ihraç ettiği Amerika’ya savaş sürecinde ipek sevki edememesinin yanı sıra ipek üretiminde önemli bir potansiyele sahip İtalya’nın savaşa girmesi ve suni ve sentetik elyafın daha ucuz olarak piyasalarda rekabete başlaması, yaş koza rekoltesini epey düşürmüştür.³⁰

Savaş yıllarının ekonomik gelişmeleri Türkiye’de tarım üretimi ve ipek böcekçiliğini olumsuz etkilemiştir. Seferberlik dolayısıyla köylülerin askere alınması ve çekim hayvanlarının orduda kullanılması, tarımsal iş gücü sıkıntısı ile üretim araçlarındaki yetersizlikleri doğurduğundan üretimde düşüşler yaşanmıştır. Ayrıca, büyük bir ordunun ve şehirlerin iâşesinin temin edilmesi ve artan bütçe harcamalarının karşılanması için uygulanan düşük fiyatlarla zorunlu hububat alımları ve Toprak Mahsulleri Vergisi bilhassa küçük toprak sahibi köylüler bakımından büyük bir külfet oluşturmuştur.³¹

Dünyada yaş koza ve ham ipek üretiminde sayılı ülkeler arasında yer alan Türkiye’de şartları elverişli bölgelerde ipek böcekçiliğinin yetiştirilmesini teşvik amacıyla Nallıhan, Kalecik ve Kırıkkale’nin bazı köylerine 1949 yılı içerisinde 60 bin adet dut fidanı dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra Ankara Teknik Tarım Müdürlüğü Nallıhan’ın Eymir, Beypazarı’nın Zeyve Kırıkkale’nin Yahşihan köylerinde birer ipek böcekçiliği kursu düzenleyerek katılımcılarına yaprak kıyma bıçağı, budama testeresi, ipek böceği tohumu ve ipek böcekçiliği ile ilgili kitaplar dağıtmıştır.³²

Ayrıca, daha önceden Hatay’da başlanan ipek böcekçiliğini geliştirme faaliyetleri 1949 yılı içerisinde de devam etmiş aynı yıl içerisinde Hatay İpekböcekçiliği İstasyonunu kurma girişimleri başlatılmıştır. Bu alanda yapılan etkinliğin bilhassa Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde yaygın hale getirilmesinin buğday tarımıyla uğraşan çiftçi kesiminin hayat standardını yükseltmesine yardım edeceği düşünülmüştür.³³ Türkiye’de İpek böcekçiliğini geliştirmek için 1948 yılında 40 bin lira olarak bütçeden tahsis edilen ödeneğin 1949 yılında 49 bin 500 liraya çıkarıldığı görülür. 1948 yılı ödeneği bir adet ipekçilik enstitüsü,

Ziraat Vekâleti, *İpek böcekçiliği*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, s. 4.

29 İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 381.

30 Dünyada ve Bizde İpek”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 253, Yıl: 11, 12 Temmuz 1950, s. 3; Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1965, s. 270; Amerika’da İpek böcekçiliğinin yoğun olarak yapıldığı yerler ile ilgili Bk. “İpek Yetiştiriciliğinde Son İlerlemeler”, Çeviren Tarhan Hısm, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 29, Yıl: 3, Kasım 1945, s. 150.

31 Murat Metinsoy, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 15, Yıl: Güz 2012, ss. 90, 123.

32 Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Haziran 1949, Ziraat Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, s. 181.

33 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 21.02.1949, s. 301.

beş adet ipekçilik istasyonu ve 15 adet inficar evinin idare, işletme ve malzeme satın alınması çalışmalarına harcanmıştır. İncicar evlerinde 1.950 kutu tohum, 2.696 kutu ipek böceği tohumu ve 104 bin 200 adet dut fidanı dağıtılmış ve Bursa kışlağında üreticilere ait 100 bin kutu böcek tohumu kışlatılmıştır. Ayrıca, Hatay’da bir ipek böceği istasyonunun açılması, Rize, Amasya ve Orta Anadolu’nun önemli bir merkezinde birer gezici kontrolörlüklerin kurulması zarureti hâsıl olduğundan 1949 yılı ipek böcekçiliği bütçesine 9.500 liralık fazla bir ödenek tahsis edilmesi teklif edilmiştir.³⁴

Bu arada Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, bir kısım yerli ürünlerin ihracı ile birlikte 30 ton kuru ipek kozasının anlaşmalı ülkelere anlaşma kapsamında, diğer ülkelere serbest dövizle ihracına izin vermiştir.³⁵

Dış ülkelere kuru ipek kozasının ihraç edildiği sıralarda Türkiye’nin üyesi bulunduğu *Association International de la Soie* (Uluslararası İpekçilik Teşkilatı) 27 Mart 1950 tarihinde Roma’da ABD ve Uzak Doğu ülkelerinden oluşan 15 ülkenin iştiraki ile bir toplantı düzenlemiştir. Dört gün devam eden toplantıya Türk delegesi olarak Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü ve İstasyon Müdürü Dr. Tahir Ertuğrul Yetmen katılmıştır. Toplantıda ipeğin uluslararası üretim ve tüketimini artıracak ve üretimini emniyet alacak konular üzerinde durulmuştur.³⁶

Türkiye’nin uluslararası ipek toplantılarına temsilci gönderilmesi esnasında, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, ipekli sanayinin ihtiyaç duyduğu ham madde miktarını 1.300 ton olarak belirlemiştir. Bu dönemde ülkenin ortalama 3 milyon kilogram yaş koza ürettiği dikkate alınarak bundan 300 ton ipek elde edildiği hesaplanmıştır. Gemlik suni ipek fabrikasının yıllık üretim kapasitesi 300 ton olduğuna göre kalan 700 ton ham madde dış ülkelere getirilmiştir. Dış ülkelere ithal edilen suni elyafın bütün vergiler ve masrafları dâhil kg başına fiyatı 14, bükümsüzleri 25, bükümlüleri de ortalama 27 lira olarak belirlenmiştir. Gemlik suni ipek fabrikasının elyaf mamulleri denye (iplik numaralandırma sistemi) ve kalitelerine göre 13 ile 17,5 liradan satın alınmıştır. Durum böyle

34 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, S. Sayısı 113, TBMM Basımevi, Ankara, 1949, s. 175; Edirne ve Denizli ipek böcekçiliği istasyonları kapatılmış olduğundan 1950 yılında Tarım Bakanlığı bütçesinden İpek böcekçiliğine 45 bin lira olarak ayrılan ödenek 7.085 lira eksikle 1951 yılında 37.915 lira olarak teklif edilirken 1952 yılı bütçesinde bu rakam yine 37.918 lira olarak belirlenmiştir. TBMM, *Tutanak Dergisi* 1951 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 1, Cilt: 5, S. Sayısı 50, TBMM Basımevi, Ankara, 1951, s. 89; TBMM, *Tutanak Dergisi* 1952 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 2, Cilt: 13, 20.02.1952, s. 376.

35 Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Kasım-Aralık 1949, Ticaret Ekonomisi, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 80, Yıl: 8, Şubat 1950, s. 45.

36 “Milletlerarası İpekçilik Teşkilatı ve Alınan Son Kararlar”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 249, Yıl: 11, 21 Mayıs 1950, s. 12; Cumhuriyet hükümetlerinin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesince, ipek böcekçiliğinin geliştirilmesi için sonraki dönemlerde çalışmalar yürüttüğünü görülür. Bu çalışmalarla ilgili Bk. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 353-Dosya No: 137-Sıra No: 3.

iken yeni yaş koza kampanyasına üç ay kala Bursa ve diğer üretim bölgelerinde 335 ton kuru kozanın bulunması ve bunun yıllık üretim kapasitesinin % 35’ ine tekabül etmesi, ipek böcekçiliği ile ilgili baş gösteren buhranın nedenli büyük olduğunu ortaya koymuştur.³⁷ İpek böceği bunalımının yaşandığı 1950 yılında 36 vilayetin 3.013 köyünde 69 bin 354 aile geçimini ipek böcekçiliğinden sağlamıştır. Bu vilayetlerden 670 köyle Bursa birinci, 442 köyle Kocaeli ikinci, 219 köyle Antalya üçüncü ve 204 köyle Muğla dördüncü sırada yer almıştır.³⁸ Böylece ipek böcekçiliğinin yarından fazlası bu dört vilayetin köylerinde icra edilmiştir.³⁹

Tablo 1’de 1933 ile 1950 yılları arasında Türkiye’de ipek böcekçiliği ile uğraşan aile sayısı ile açılan tohum kutusu sayısı ve yaş koza üretimi miktarı ortaya konmuştur.

TABLO: 1. Türkiye’de İpek Böcekçiliği Faaliyetleri (1933-1950)

Yıllar	Aile Sayısı	Açılan Tohum Kutusu Adedi	Yaş Koza Üretimi (ton)
1933	33.640	52.032	1.889
1934	45.321	57.692	1.956
1935	48.587	55.378	2.085
1936	49.338	56.578	2.135
1937	50.108	53.889	1.975
1938	55.773	64.693	2.348
1939	43.886	54.066	2.243
1940	63.498	73.045	3.014
1941	69.587	60.912	2.324
1942	74.010	70.157	2.874
1943	74.309	82.228	3.389

37 “Türkiye İpekçiliği”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 254, Yıl: 11, 30 Temmuz 1950, s. 12; 433 sayılı *Suni İpekten Mensucat İmalinin Meni Hakkındaki Kanun*’un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 2, 06.03.1340, s. 245; Türkiye’de ipekçilik sanayinde önemli bir kuruluş olan ve 22 Mayıs 1936 tarihinde temeli atılan *Gemlik Suni İpek Fabrikası* 1 Şubat 1938 tarihinde Atatürk tarafından işletmeye açılmıştır. M. Enver Beşe, “Gemlik Suni İpek Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 6, Sayı: 122, Yıl: 6, 25 Ocak 1945, ss. 8, 14; Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına göre 1933 yılında kurulan Sümerbank’a 1936’da Gemlik Suni İpek Fabrikası’nın kurulması görevi de verilmiştir. Ayşe Afetinan, *Deoletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972, s. 18; İktisat Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, 2. Basım TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 4.

38 İGM, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 271; İGM, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 245.

39 1936 yılından 1950 yılına kadar Türkiye’de ipek böcekçiliği ile geçimini sağlayan köy sayısı için Bk. DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1990*, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 150; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1995*, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 127; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 218; DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 214; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, Yayın No: 3114, Ankara, 2007, s. 224; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 214; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2012*, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 197.

Yıllar	Aile Sayısı	Açılan Tohum Kutusu Adedi	Yaş Koza Üretimi (ton)
1944	76.028	80.534	3.035
1945	75.200	75.605	2.668
1946	73.159	81.796	3.190
1947	73.039	78.980	2.691
1948	79.470	84.832	3.148
1949	79.268	80.009	3.330
1950	69.349	62.927	2.501

Kaynak: İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1941, s. 216; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 124; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1943, s. 140; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 290; DİE, *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963*, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 11; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Yayın No: 330, Ankara, 1951, s. 195; İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 308; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 307; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 181; İGM, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 173; İGM, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 173; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1951, Yayın No: 346, İstanbul, 1951, s. 203; İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 253.

Tablo 1’de 1933 ile 1950 yılları arasında Türkiye’de ipek böcekçiliği ile uğraşan aile sayısı, açılan tohum kutusu sayısı ve yaş koza üretimi miktarı verilmiştir.

Verilen bu rakamlara göre: 1933 yılında ipek böcekçiliği ile iştigal eden aile sayısı 33.640 iken 45.628 artarak 1949 yılında bu sayı 79.268’a; 52.032 olan açılan tohum kutusu sayısı 27.977 artışla 80.009’a; 1.889 ton olan yaş koza üretimi miktarı 1.441 ton artışla 3.330 tona yükselmiştir. Böylece 1933 yılından 1949 yılına ipek böcekçiliği ile uğraşan aile sayısında %135,63; açılan tohum kutusu sayısında %53,76 ve yaş koza üretiminde %76,28 oranında bir artış kaydedilmiştir.

Ancak 1950 yılında ipek böcekçiliğinde yaşanan buhran nedeniyle bu alanda faaliyet gösteren aile sayısı, açılan tohum kutusu sayısı ve yaş koza üretiminde epey bir düşüş sağlanmıştır. 1949 yılında sayısı 79.2687’i bulan ipek böcekçiliği üretimi ile geçimini temin eden aile sayısı 9.919 azalmayla 1950 yılında 69.349 kişiye; 80.009 olan açılan tohum kutusu sayısı 17.082 kutu düşüşle 62.927 kutuya; 3 330 ton olan yaş koza üretimi miktarı 829 ton düşüşle 2.501 tona inmiştir. Böylece bir yıl içerisinde ipek böceği ile uğraşan aile sayısında %14,30; açılan tohum kutusu sayısında % 27,14 ve yaş koza üretiminde %33,14

oranında bir azalma kaydedilmiştir. Bu rakamlar ipek böcekçiliği buhranının büyüklüğünü göstermesi bakımından önemli olmuştur.

İpek böcekçiliğinin mahsul süresinin çiftçinin diğer tarım işleri ile uğraşmadığı ve paraya ihtiyaç duyduğu 1,5-2 aylık gibi kısa bir zamana rastlaması, bu süre zarfında ona yardımcı bir meşgale alanı teşkil etmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde ayrıca mera arazisi yetersiz olan bölgelerde dut ağacının yapraklarından ve yakacak olarak odunundan istifade etme imkânı hâsıl olmuştur.⁴⁰

CHP döneminden sonra iktidara gelen DP Hükümeti döneminde de ipek böcekçiliğinin geliştirilmesi konusunda bir takım çalışmalar yürütülmüştür. 21 Temmuz 1952 tarihinde *Bursa Sanayi Kongresi*’nin toplanarak ipek böcekçiliği ile ilgili önemli kararlar alması bu çalışmalardan ilkinin teşkil etmiştir.⁴¹ Ayrıca 1954 yılında İktisat ve Ticaret Vekâleti tarafından alınan koza üreticilerini teşvik edici tedbirler sayesinde 1954 yılında koza mahsulleri gerek dış ülkelere ihraç edilmesi, gerekse ülke içerisinde ipek sanayiinde kullanılması yoluyla tamamen elden çıkarılmıştır.⁴² İpek böcekçiliği alanında sanayinin önemli bir merkezi olan Bursa’da ayrıca, 25 Mart 1957 tarihinde çalışmalarını tamamlayan bir ipek böcekçiliği kongresi de tertip edilmiştir.⁴³

CHP döneminde ipek böcekçiliğinin faaliyetleri arasında yer alan yaş koza üretimi binlerce aileye iş imkânı vermiştir. II. Dünya Savaşının yaşandığı 1939-1945 yıllarının zor şartları altında 476.518 aile 19.547.000 kg yaş koza üretmiştir. Bir ailenin toplam sayısı ortalama 5 kişi olarak kabul edildiğinde o dönemde 2.382.590 kişinin ipek böcekçiliğinin gelirinden istifade ettiği görülür.

İpek böcekçiliğinden elde edilen yaş koza üretimi ailelerin gelirlerine katkı sağlamasının yanı sıra ipek ürünlerini imal eden onlarca fabrikanın kurulmasına ön ayak olmuştur. Başta Bursa olmak üzere söğüt, Osmaneli ve Adapazarı’nda kurulan filatür fabrikaları ve dokuma tezgâhları, Cumhuriyet döneminde binlerce aileyi bir meslek sahibi yaparak onlara iş imkânı sağlaması ekonomik hayatın gelişmesi bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

40 Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, s. 6.

41 Adnan Menderes’in TBMM’de okuduğu I. Hükümet Programında ülkenin kalkınma hamlesi ile ilgili sözleri ve İpekçilik alanında *Bursa Sanayi Kongresinde* yapılan çalışmalar için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: Olğ, Cilt: 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 25; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 210; Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları*, TBMM 1950-1960, Kültür Ofset Limited Şirketi Yayınları, Ankara, 1991, s. 4; Tataç, “Olaylara Bakış, Temmuz 1952, Sanayi Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, s. 249.

42 Aydın Tarihi, Sayı No: 257, Yıl: Nisan 1955, s. 12; Tunceli Milletvekili Hıdır Aydın’ın Batı illerine gönderilip eski yerlerine dönmelerine izin verilen Tunceli halkının durumu ile ilgili İçişleri ve Tarım Bakanlarına sorduğu soruya Tarım Bakanı Nihat İyriboz cevap vermiştir. Bu cevabın ayrıntılar için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Cilt: 4, Toplantı: 1, 36. Birleşim, 29.01.1951, s. 449; Aydın Tarihi, Sayı: 206, Yıl: Ocak 1951, s. 71.

43 Bursa’da toplanan ipek böcekçiliği kongresinin çalışma konuları ve aldığı kararlar için Bk. Aydın Tarihi, Sayı No: 280, Yıl: Mart 1957, s. 42.

Geçmiş çağlardan beri ipek böcekçiliğinden elde edilen ipeğin, yumuşak ve parlaklığından kaynaklanan güzel görünümü zarafetin ve asaletin sembolü olarak kabul edilmesi, insanoğlunun ipeğin cazibesine kapılarak kumaşından her fırsatta yararlanılmasının önünü açmıştır. Toplumların ipek kullanma alışkanlığı dokuma sanayinin gelişmesine bu gelişme de ekonomiye katkı sağlamıştır. Halılar, eşarplar, şallar ve çeşitli türde giysiler ipek dokuma sanayinin önemli ürünleri olarak bu alanda ticaretin yapılması temin etmiş, Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan dünyaca ünlü ipek yolunun oluşmasına vesile olmuştur. Doğunun ipeğinin kervanlarla binlerce kilometre ötede bulunan batıya taşınması, aynı zamanda kültürel değerlerinin batı tarafından tanınmasını ve Çin'den Avrupa'ya kadar ulaşan ticaret yollarının gelişmesini sağlamıştır. Taşınan ipek ve diğer bazı ticari ürünler sayesinde ipek yolu güzergâhındaki yerleşim birimlerinde ekonomik canlılık kaydedilerek bundan milyonlarca insan faydalanmıştır. Böylece ipek ticareti ile gelişen ülkelerarası ikili ilişkiler uluslararası barış ve dostluğun da gelişmesinin önünü açmıştır.

Ev dokumaları ve giyim sanayiinde kullanılan ipek ürünleri sonraki dönemlerde mobilya ve yatak endüstrisine de girerek bu alana eşsiz bir konfor katmıştır. İpek ve ürünleri bakteri, küf ve mantar oluşmasını engellemesinin yanı sıra kimyasal malzeme içermemesi nedeniyle insan sağlığına oldukça elverişlidir. Bunun yanı sıra, ipek ve ürünlerinin hem sıcak hem de soğuk ağır iklim koşullarına uygun bir yapıya sahip olması onu kullanımında başlıca tercih sebebi haline getirmiştir. Hava sirkülasyonunu sağlamada da etkili olduğu bilinen ipeğin ıslaklık hissi vermeden yüksek oranda nem çekme özelliğinin bulunması onun giysi ürünlerinde kullanılmasında başlıca etken olmasını sağlamıştır. Ayrıca yumuşaklığı ile de insan konforuna katkı sağlaması onun tercih edilen başlıca ürünler arasında yer almasını temin etmiştir.

2. Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Görevleri

1888 yılından sonra Duyun-u Umumiye İdaresinin uhdesinde eğitim faaliyetlerini yürüten Harir Darü't Talimi, bu İdarenin 1926 yılında ülkeden kaldırılması üzerine *İpekböcekçiliği Mektebi* adıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Bu Mektep, Türkiye'de ipek böcekçiliği konusunda teknik bilgi vermek, ilmi araştırma yapmak ve uzman yetiştirmek üzere 1930 yılında Ziraat Vekâletine bağlı bir müessese olarak yeniden yapılandırılarak, *Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsü* adını almış, ipek böcekçiliğinin her türlü yeni uygulamaları takip ederek faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.⁴⁴ Kuruma bağlı olarak Bursa, Antalya, Diyarbakır, Denizli ve Edirne'de birer ipek böcekçiliği istasyonu, Hatay, Amasya ve Rize'de birer kontrolörlük tesis edilmiştir.⁴⁵

44 Halûk Cillov, *Türkiye Ekonomisi Bünyesi*, Özel İktisadi ve Ticari Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul, 1967, s. 190.

45 Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu, "Ziraat Teşkilatımız", *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Tarihli

Dut ağacı, ipek böcekçiliğinin esasını oluşturduğundan resmi ve özel fidanlıklardan çok sayıda dut fidanı elde edilerek halka dağıtılması Enstitünün görevleri arasında yer almış, yıllık 1 milyona yakın fidan çiftçiye parasız olarak dağıtılmıştır. Ayrıca, dut ağaçlarının sökülmesine mani olmak ve tahribatı önlemek için Enstitü, ağaçlandırmanın bağ, bahçe ve arazi kenarlarına yapılmasını temin etmiştir. Bunun yanı sıra, dutlara bulaşan *Diaspir Pentagona* adı verilen bir tür haşerenin Marmara Havzası, Bursa, Bilecik ve Kocaeli yörelerini istila ederek dutları tahrip etmesi, Enstitünün birkaç yıl içinde bunlarla mücadele ederek ortadan kaldırmasını sağlamıştır. İpek Böcekçiliği Enstitüsü, tohumların kışın iyi şartlarda belirli bir sıcaklıkta korunmasını temin etmek amacıyla Bursa’da bir tohum kışlağı tesis etmiştir. 25-30 bin lira masrafla meydana getirilen bu müessesede Türkiye’de üretilen bütün tohumlar kış dönemini geçirmiştir. Tohumların hastaliksız üretilmelerini gerçekleştirmek amacıyla yumurtalarda hastalık kontrol yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemle üretim esnasında gözden kaçan hastalıklı partiler meydana çıkarılarak imha edilmeye başlanmış ve bu suretle kalıtım yoluyla geçen hastalıklar önlenmiştir.⁴⁶

İpekböcekçiliği Enstitüsü, tohumların çiftçi elinde kötü şartlar altında teknik dışı fişkırtmalardan (tırtılların tohumlardan dışarı çıkması) kaynaklanan zararlarını önlemek amacıyla ipek böcekçiliğinin yoğun olarak yapıldığı bölgelerde açılan böcek fişkırtma evlerinde böcekçilerin tohumları kontrol altına almıştır. Bu kolektif tohum fişkırtma yöntemi gittikçe yaygınlaşırken ipek böceğinin beslenmesini düzenlemek ve rasyonel hale getirmek için de ayrıca broşürler neşredilmiştir. Enstitü, önceden Avrupa’dan getirilen ve filatür fabrikalarında kullanılan kamçı süpürgesi ihtiyacını ülke içerisinde yerli süpürgelerin kullanılması yoluyla gidermiştir. Ayrıca, koza ipek ve emsali maddelerin ticari değerini tayin, muayenelerini de gerçekleştirmek üzere Enstitü ’de bir kondisyon bürosu kurularak, kozaların randımanı, ipek ve ipekten üretilen kumaşlar ile tali maddelerin nitelikleri ve muayeneleri üzerinde çalışılmıştır. Enstitü, bütün bu yapılanların yanı sıra Bursa kumaşçılığının vasfını ıslah etme ve yaygın görevlerine de yerine getirmeye gayret etmiştir.⁴⁷

Ziraat Fevkalade Sayısı, s. 82.

46 Tahir Yetmen, “İpek Böcekçiliği Enstitüsü”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 42-43; İpek böcekçiliği faaliyetleri için Tarım Bakanlığı bütçesinden 1944 yılı için 35 bin, 1945 yılı için 16 bin, 1946 yılı için 37 bin 100, 1947 yılı için 32 bin 245, 1948 yılı için 40 bin ve 1949 yılı için 49 bin 500 lira tahsis edilmiştir. TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 25.05.1945, s. 299; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, Cilt: 20, 17.12.1945, s. 262; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 18.12.1946, s. 265; TBMM, *Tutanak Dergisi* 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 26.12.1947, s. 290; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 21.02.1949, s. 312/5.

47 Tahir Yetmen, “İpek Böcekçiliği Enstitüsü”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 42-43; CHP Döneminden sonra DP Döneminde ipek böcekçiliğinin geliştirilmesine yönelik Tarım Bakanlığı bütçesinden 1953, 1954, 1955, 1956 ve 1957 yılları için 65’ er bin liralık ödenek ayrılmıştır. TBMM, *Zabit Ceridesi*, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 28, S. Sayısı: 109, TBMM Basımevi,

Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsünün başlıca yayınları şunlardır:⁴⁸

1. *Koza Yetiştirelim*
2. *Tarlalarınızın Kenarına Dut Fidanı Dikiniz*
3. *1941 Yılı Dünya İpekböcekçiliği Vaziyeti 1935/1937 ve 1938/ 1939 Yılları Mukayesesi*
4. *İpekböcekçiliği (ipek böceği besleyenler için)*
5. *İpekböceklerinde Uyku Esnasında Malpighi Tüpünde Sitoloji Fizyoloji Bakımından İki Muhtelif Kısımın Bulunuşu*

Yayın görevini sürdürmesinin yanı sıra etüt ve kontrol faaliyetlerini de yürüten İpek Böcekçiliği Enstitüsünün bu faaliyetleri yetersiz kalması ve plansız ve programsızlığı nedeniyle amacına ulaşamamıştır. Enstitüsünün yaptığı yayın çalışmaları dönemin ipek böcekçiliği alanında yetişmiş uzmanları tarafından yeterli görülmemiş, araştırmalarının sonuçlarını neşremediği, ipek böcekçiliği mesleğini ciddi manada öğretecek rehber bir kitap çalışması yapamadığı ve 20 yılda ancak küçük çaplı 15 afiş ve broşür çıkarabildiği gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Ayrıca Enstitüsü, teşkil ettiği alt birimleriyle dünya ipek böcekçiliğinin gelişmelerini yakından takip ederek ülkeye transfer etme konusundaki görevini yerine getiremediği nedeniyle eleştirilmiştir. Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsü'nün, memleketin yararına ipek böcekçiliği ile ilgili alınan kararların Tarım Bakanlığı nezdinde teşebbüse geçirilerek çıkarılacak kanunlarla kayıt altında alınması ve uygulanması konusunda yetersiz kaldığı da belirtilmiştir.⁴⁹

Enstitüsünün araştırma inceleme görevini yerine getirmede de çok verimli olamadığı kabul edilmiştir. Türkiye'de dut çeşitlerinin belirlenerek ipek böcekçiliğine elverişli olanlarının tespitinin yapılamaması, dünya pazarlarının ihtiyaç duyduğu ülke iklimine uygun koza çeşitlerinin tayin edilip ülkede yaygın hale getirilememesi, koza satışları, ipek sanayi ve ipek ticareti piyasasını düzenlemede gereken hassasiyetin gösterilememesi, Enstitüsünün araştırma ve inceleme konularında yetersiz kaldığı bazı hususlar arasında yer almıştır. Ayrıca, koza, dut ve ipeğin tali mahsullerinin araştırılıp değerlendirilmesi konusunda da Enstitüsünün yetersiz kaldığı belirtilmiştir.⁵⁰

Ankara, 1954, s. 399; TBMM, *Zabıt Ceridesi* 1955 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 1, Cilt: 5, S. Sayısı: 183, TBMM Matbaası, Ankara, 1955 s. 366; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 10, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956 s. 386; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 441.

48 Tahir Yetmen, "İpek Böcekçiliği Enstitüsü", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 42-43; Vedat Pınar, "Türkiye İpek Böcekçiliği Enstitülüsünden Beklediklerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 232, Yıl: 10, 20 Ağustos 1949, s. 20.

49 Vedat Pınar, "Türkiye İpek Böcekçiliği Enstitülüsünden Beklediklerimiz", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 232, Yıl: 10, 20 Ağustos 1949, s. 20.

50 Vedat Pınar, "Türkiye İpek böcekçiliği Enstitülüsünden Beklediklerimiz", *İktisadi Yürüyüş*,

Bursa İpek Böcekçiliği Enstitüsü, yaptığı çalışmalarda yetersiz kalsa da ipek böcekçiliği ile ilgili sorunların çözümü için bazı toplantılar düzenlemesine çaba sarf etmiştir. 1 Şubat 1950 tarihinde koza üreticileri ile ipek ve ipekli kumaş sanayicilerinden müteşekkil bir heyet, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Sait Ete’nin başkanlığında toplanarak ipek böcekçiliğinin sorunları ve kozacılığın geçirdiği buhranın nedenlerini incelemek ve gerekli tedbirleri almak üzere bir komisyon teşkiline karar vermiştir. Komisyonun hazırlayacağı raporun konuları: Dünya ipekçiliği ve dünya ipekçiliğinin yanında Türkiye’nin durumu; memleketimizin on yıllık istihsal ve fiyat hareketliliği; buhranın sebepleri; ihracat ve istihlak durumları; bugünkü buhranı önlemek için alınması gerekli acil tedbirler; ipekçiliğin himayesi için muhtelif memleketlerde alınan tedbirler; istikbale yönelik tedbirler; bir kongrenin yapılması lüzumu.

1 Şubat 1950 tarihinde Bursa’da toplanan ipek böcekçiliği komisyonu ipek kozacılığı pazarında ortaya çıkan buhranın önlenmesi için alınması gereken tedbirleri bir rapor halinde tespit etmiştir. Bu raporda yer alan hususlar şunlardır:⁵¹

1. Saf ipek ürünlerinden alınan muamele vergisinin kaldırılması ya da asgari seviyeye indirilmesi,⁵²

2. İpekçiliği baltalayan reyon, floş, vistra, naylon gibi suni sentetik elyaftan alınmakta olan gümrük vergilerinin artırılması,⁵³

3. Saf ipeklerin yünlü ve pamuklu dokumaya katılmasının sağlanması ve bunun Sümerbank idaresindeki fabrikalardan başlayarak özel teşebbüs sahinde yayılması,

4. Dış ülkelerden getirilen suni ve sentetik elyafın piyasaları tahrip eden olumsuz tutumuna karşı ülke kozacılığını himaye için bir prim fonu oluşturularak bu fonun suni sentetik elyafın ithali sırasında alınacak muayyen ücretle karşılanması,

5. Dutlukların tahribatını önlemek için 1528 sayılı Kanunun uygulanmasına önem verilmesi,⁵⁴

6. Maliyetin azaltılması, koza randımanını artırılması ve ipeğin kalitesinin yükseltilmesi için teknik teşkilatın takviye edilmesi,

---

Cilt: 10, Sayı: 232, Yıl: 10, 20 Ağustos 1949, s. 20.

51 “Türkiye İpekçiliği”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 254, Yıl: 11, 30 Temmuz 1950, s. 13.

52 1951 yılında Türkiye’de 380.487 kg saf ipek elde edilirken 1952 yılında bu rakam 440 bin kg’a yükselmiştir. TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, Cilt: 20, S. Sayısı 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 319.

53 Suni ipek imalatının ülkede gelişmesi, CHP hükümetleri döneminden sonra ipek böcekçiliğinin Bursa, Edirne ve Bilecik illeri dışında önemini kaybetmesine neden olmuştur. Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, *Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor*, Ankara, 1964, s. 137.

54 1528 sayılı *Yabancı Ağaçların Aşılmasına Hakkında Kanun*’un ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 7, 10.06.1929, ss. 974-977; Resmi Gazete, Sayı No: 1217, 16 Haziran 1929.

7. İpeğin maliyet fiyatlarını yükselten kömür, elektrik ve su masraflarının azaltılması,

Bu sıralarda Bursa filatür fabrikalarında üretilen saf ipeğin her bir kilogramına 110 kuruş kömür, 10 kuruş su, 2 kuruş elektrik masrafı yapıldığı belirlenmiştir.⁵⁵

Tablo 2’de 1923 ile 1940 yılları arasında Türkiye’den dış ülkelere yapılan koza ve ipek ihracatının lira olarak değeri gösterilmiştir.

TABLO 2. Türkiye’den Dış Ünelere Yapılan Koza ve İpek İhracatı (1923-1940)

Yıllar	Yaş Koza	Kuru Koza	Ham İpek	Döküntü İpek	Toplam
1923	1.000	313.000	1.414.000	193.000	1.921.000
1924	6.000	391.000	763.000	311.000	1.471.000
1925	22.000	932.000	1.162.000	104.000	2.220.000
1926	27.000	1.186.000	1.128.000	193.000	2.534.000
1927	13.000	502.000	795.000	95.000	1.405.000
1928	18.000	1.150.000	724.000	141.000	2.033.000
1929	14.000	622.000	542.000	121.000	1.299.000
1930	5.000	81.000	264.000	103.000	453.000
1931	1.000	22.000	10.000	129.000	162.000
1932	-	6.000	2.000	59.000	67.000
1933	-	5.000	-	52.000	57.000
1934	-	3.000	2.000	80.000	85.000
1935	-	-	8.000	94.000	102.000
1936	-	-	6.000	154.000	160.000
1937	-	92.000	2.000	152.000	246.000
1938	-	172.000	-	214.000	386.000
1939	-	377.000	42.000	197.000	616.000
1940	-	317.000	58.000	279.000	654.000
Genel Toplam	107.000	6.171.000	6.922.000	2.671.000	15.871.000

Kaynak: İGM, *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 253; İGM, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Yayın No: 34, Ankara, 1933, ss. 266-267; İGM, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936, s. 289; İGM, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara 1937, s. 229; İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 276; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 216; Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, *1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*, Haz. Derviş Kılınçkaya, Cilt: 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara, 2003, s. 158.

55 “Türkiye İpekçiliği”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 254, Yıl: 11, 30 Temmuz 1950, s. 13.

Tablo 2’de 1923 ile 1940 yılları arasında Türkiye’den dış ülkelere yapılan koza ve ipek ihracatının lira olarak değeri verilmiştir.

Tabloya göre, 1923 yılından 1929 yılına kadar Türkiye’de yaş koza, kuru koza, ham ipek ve döküntü ipek ürünleri ihracatında inişli çıkışlı, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’ndan sonra genellikle inişli bir seyir takip edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından dünya ekonomik krizinin baş gösterdiği 1929 yılına kadar yedi yıl içerisinde toplamda 101 bin liralık yaş koza, 5 milyon 096 bin liralık kuru koza, 6 milyon 528 bin liralık ham ipek ve 1 milyon 158 bin liralık döküntü ipek ihracatı gerçekleştirilmiştir. Böylece 7 yıllık koza ve ipek ürünleri toplamında 12 milyon 883 bin liralık bir ihracat söz konusu olmuştur.

3. İpekböceği İstasyonlarının Kuruluşu ve Yetkileri

İpekböceği istasyonlarının çalışmalarını tespit eden yönetmelik 14 Ağustos 1938 tarih ve 11273/ 132 sayılı Bakanlık emrine ek olarak ipek böcekçiliği mekteplerine gönderilmiştir. Bu yönetmeliğe göre istasyonların görevleri şunlardır:⁵⁶

1. Buldukları çevrede ipek böceği ve tohumculuğunun fenni bir şekilde yürütülmesini sağlamak,⁵⁷

2. Çeşitli kurslar ve konferanslar tertip ederek böcekçilik konusunda deneyimle üreticiler yetiştirmek,

3. Buldukları çevrede ipek böceği ve kozalarını ıslah etmek,

4. Tesis edildiği yörede ipekçilik konusunda teşvik müsabakaları düzenlemek,

5. Faaliyette bulunduğu bölgede üreticilere yerel basın yoluyla düzenli tanıtıcı bilgiler vermek.

6. Mevcut imkânlar doğrultusunda tohum üreterek muhtaç çiftçiye ücretsiz olarak dağıtmak,

Ayrıca ipek böcekçiliği mektepleri bünyesinde ofis gibi çalışılarak böcekçilik, tohumculuk, ipekçilik, dokumacılık, fidancılık gibi konular hakkında bilgi toplayıp her yıl karşılaştırmalı istatistikler yapmak ve gerçekleştirilen faaliyet ve yaşanan gelişmeleri fotoğraflayarak mukayeseli bir albüm haline getirmek.

56 Vedat Pınar, “İpek Böcekçiliği Kongresi”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 158, Yıl: 7, 18 Temmuz 1946, s. 6.

57 Türkiye’de İpek böceği tohumunun yetiştirilmesi izni ile teftiş ve kontrolü 26 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 859 Sayılı Kanunun birinci maddesi uyarınca Ziraat Vekâletine verilmiştir. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 26.05.1926, s. 761; Resmi Gazete, Sayı No: 402, 19 Haziran 1926; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 26.12.1947, s. C/18.

Her istasyon bulunduğu bölgede, çeşitli hastalıklara karşı dayanıklı ipek böcekçiliği tohumu elde etmesinin yanı sıra bu işle uğraşan ipek böceği üreticilerini, memurları aracılığıyla denetleme amacı gütmüştür. İpek böceklerine musallat olan hastalıkların bulaşıcılık yönünün bulunması bütün böceklerin telef olması anlamına geldiği için hastalıklarla mücadelede iki yol kullanılmıştır. Birincisi, temiz tohum kullanmak, ikincisi ise ipek böceklerinin beslenme evresi ve öncesinde böcekhanenin dezenfekte edilerek dışarıdan gelebilecek hastalık etkenlerini önlemektir.⁵⁸

İpek böceği istasyonlarının yaptığı işlerden biri de teşkil ettiği inficar (kuluçka) evlerinde inficar görevini yerine getirmek olmuştur. Edirne İpek Böceği İstasyonu kadro ve imkânları bakımından en çok inficar evine sahip bir müessesedir. İpek böceği istasyonları ayrıca üreticilere dut fidanı dağıtma göreviyle de mükelleftir. 1945 yılında üreticilere Edirne İpek Böceği İstasyonu 20 bin, Bursa İpek Böceği İstasyonu 1.500 dut fidanı dağıtmıştır.⁵⁹ İpek böceği istasyonlarında damızlıklara fenni bir şekilde bakılmasının yanı sıra tohum işleriyle ilgilenen kişilerin tohumlarının mevzuata uygunluğu da kontrol edilmiştir. İstasyonlar, fiyat belirleme ve koza satışı konusunda yetkili kılınmamış ancak fiyat istatistiğini yapma görevini yerine getirebilmiştir.⁶⁰

İpek böcekçiliği konusunda çeşitli fonksiyonları yerine getiren istasyonların bir takım sorunlara sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sorunlardan ilki, araştırma yapabilmek için ilmi yeterliliğe sahip kadrolar ile bina ve laboratuvarların yetersizliğidir. İkincisi, araç-gereç ve yayın eksikliklerinin yanı sıra her biri ayrı işlerle iştigal edecek kadrolar ile bu kadroların koordinasyon eksikliğinin bulunmasıdır.⁶¹ İpek böcekçiliği istasyonları arasında Bursa'dan sonra 1930 yılında açılan Edirne İpek Böcekçiliği İstasyonu eski ve verimli bir müessesedir. Kuruluşundan itibaren 16 yıl içerisinde düzenlediği 10 adet kurs faaliyeti ile 137 kişiyi mezun etmiştir. 1945 yılında açılan kursa kayıt yaptıran 59 öğrenciden 37'si devam etmiş dokuzu ise mezun olmuştur.⁶²

İpek böceği tohumu üreticisi ve satıcısı olabilmenin ön koşulu, ipek böcekçiliği kurslarından veya ziraat mekteplerinden mezun olmak ya da tohum üreticisi yetkinliği sınavını kazanmış olmak gerekir. Türkiye'de üretilen Türk ipek böcekçiliği tohumları kutulanıp bandrollendikten sonra Ziraat Vekâletinin

58 Vedat Pınar, "Türkiye'de İpek Böceği İstasyonları Nasıl Çalışıyor ve Nasıl Çalışmalı?", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 159, Yıl: 7, 1 Ağustos 1946, s. 7.

59 En çok ipek yetiştiren Bursa ve havalisinde dut fidanı yetiştirmek için Mustafa Kemal Paşa İlçesinde büyük bir fidanlık yapılmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931 s. 279.

60 Vedat Pınar, "Türkiye'de İpek Böceği İstasyonları Nasıl Çalışıyor ve Nasıl Çalışmalı?", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 159, Yıl: 7, 1 Ağustos 1946, ss. 7, 18-19, 21.

61 Vedat Pınar, "Türkiye'de İpek Böcekçiliği İstasyonlarının Verimleri Nasıl Artırılabilir? İstasyonların İhtiyacı Nelerdir?", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 160, Yıl: 7, 17 Ağustos 1946, s. 14.

62 Vedat Pınar, "İpek Böcekçiliği Kongresi", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 158, Yıl: 7, 18 Temmuz 1946, s. 6.

Bursa’da inşa etmiş olduğu kışlakta üç ay süreyle ücretsiz kışlatılmıştır. 1944 yılı itibariyle yaş koza hasılatı 3 milyon kilogramı aşmıştır.⁶³

4. Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin (KTSKB) Kuruluşu ve Faaliyetleri

1939 yılının Eylül ayında II. Dünya Savaşı’nın başlaması ipek kozası piyasasını etkileyerek koza ve ipek ticaretinin spekülatif bir mahiyet arz etmesine yol açmıştır. Türkiye’de koza piyasasına hâkim olan on kadar koza alıcısının koza üretimi ile uğraşan yaklaşık 41 bin kişinin, üretim masraflarını göz ardı ederek kendi menfaatleri doğrultusunda fiyat belirlemeleri, koza üreticilerinin emeklerinin karşılığını alamamasına neden olmuştur. Bu yüzden malını değerinin altında satmak zorunda kalan koza üreticilerinin zararlarını minimize etmek için fenni olmayan yollara başvurarak koza boğma ve kurutma işlemini gerçekleştirmesi, kozaların randımanının düşmesine ve üretimin zarar etmesine neden olmuştur. Üreticilerle birlikte tüccar ve sanayi kesimi de zamanla piyasanın spekülatif hareketlerinden rahatsız olunca, piyasayı kontrol altında tutacak bir yapılanmanın zarureti ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Türkiye’de ipek böcekçiliği üreticilerinin haklarını korumak, aralarında birlik teşkil ederek teşkilatlandırılmalarını sağlamak amacıyla 2834 sayılı *Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkındaki Kanun* uyarınca 11 Mayıs 1940 tarihinde Bursa’da kısa adı *Koza Birlik* olan *Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği* kurulmuştur.⁶⁴

1940 yılında Bursa, Bilecik ve Adapazarı’nda teşkil edilen ve toplam üye sayısı 300’ü bulan ilk koza tarım satış kooperatiflerinin birleşmesiyle kurulan KTSKB’nin, ödenmiş sermayesi 161 bin lira, ihtiyat sermayesi 362 bin lira ve yeni ilave ihtiyat sermayesi 217 bin lira iken, 1943 yılı faaliyetlerinden varlığının 2 milyon lirayı bulduğu anlaşılmıştır. Kuruluşunun ilk aylarında sıkıntılı bir dönem geçiren Birliğin gittikçe güçlenerek bir olgunlaşma evresine girdiği görülmüştür. Birlik, teşekkülünden bir ay sonra açılan koza piyasasında yaş kozanın kilogramı 35 kuruş iken, kendisine bağlı kooperatiflerin koza üretim masraflarını dikkate alarak piyasaya müdahale etmiş ve fiyatları 65 kuruşa

63 Akif Tunç, “İpek Böcekçiliği İstasyonları Kuruluş Tarihi”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 41; Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı 1 Ekim 1945 tarihinde ipek kozası ve tohumu satış fiyatlarını tespit ederek yayınlamıştır. Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Ticaret Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 29, Yıl: 3, Kasım 1945, s. 146.

64 Sedat Ateş, “Koza Birliğinin Faaliyetine Bir Bakış”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 51; Sabri Pozan, “Birlik Nasıl Kuruldu?”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 53; Ziya Gökalp Mülayim, *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 93; 2834 sayılı *Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu*’nun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 21.10. 1935, ss. 757-761; Resmi Gazete, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935; Yusuf Saim Atasağın *Türkiye’de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Cilt: 2, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul, 1940, s. 93; Yusuf Saim Atasağın, *TC Ziraat Bankası, 1888-1939*, Cilt: 1, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul, 1939, s. 301; Ayrıca, 2834 sayılı Kanunla yakından ilgili olarak 2836 sayılı *Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu* için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 21.10.1935, ss. 764-769; Resmi Gazete, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935.

kadar yükselterek 40 binin üzerinde koza üreticisinin ürünlerini değerinde satmasını bilmiştir. Türkiye'nin ortalama koza rekoltesi 3 bin ton yaş koza olduğuna göre birliğin müdahalesiyle 935 bin liralık bir fark üreticiye intikal etmiş ve 1940 yılında piyasaya 1 milyon 750 bin liralık bir girdi sağlanmıştır. Buna ilave olarak Birlik, ortaklarına koza mukabilinde her bir kilogram için aldığı 23 kuruştan, 34 bin 612 liralık bir kâr payı dağıtmıştır. KTSKB 1941 yılında Bursa, Bilecik ve Adapazarı koza tarım satış kooperatiflerinin bünyesini güçlendirirken ortaklarının ihtiyacı olan koza tohumunu üretmek amacıyla *Türkiye İpekböcekçiliği Tarım Satış Kooperatifini* kurmuştur. Ayrıca, yaş koza fiyatlarını da artırarak kilogramını 200 kuruşa yükseltmiştir.⁶⁵

KTSKB, kuruluşundan 1942 yılının sonuna kadar geçen üç yıllık dönemde ortaklarına piyasa fiyatlarından ödediği kozalar için 619 bin liralık bir kâr payı temin etmiştir. Büyümesi sayesinde 1942 yılı sonu itibariyle elinde mevcut stok, gayrimenkul ve sermaye itibariyle 2 milyon 866 bin liralık bir varlık ortaya koymuştur. Koza üretiminin artırılması için Birlik, 1941 yılında 90 bin, 1942 yılında 512 bin ve 1943 yılında da 600 bin olmak üzere toplamda 1 milyon 202 bin adet dut fidanını ülkenin muhtelif bölgelerine ücretsiz olarak dağıtmıştır. Koza Birliğinin koza tarım satış kooperatifi bünyesinde 3.494'ü Bursa, 3.900'ü Bilecik, 2.400'ü Adapazarı, 2.100'ü İzmit, 1.600'ü Gemlik, 803'ü Mustafa Kemal Paşa, 800'ü Hatay, 100'ü Gönen'de; 45'si Bursa Dut Fidanı Tarım Satış Kooperatifi ve 21'i de Türkiye İpekböcekçiliği Tarım Satış Kooperatifine ait olmak üzere toplamda 15.263 adet üye sayısı vardır. Birliğin ortaklarına üç yılda dağıttığı kâr payı 1940 yılında 34 bin, 1941'de 99 bin ve 1943'de 486 bin liradır.⁶⁶

II. Dünya Savaşı öncesinde Fransa ve İtalya gibi ülkeler koza ticaretinde epey ileri durumdadır. Türkiye'de ise kooperatiflerin kurulmasından önce yıllık 1 milyon 800 bin kilogram olarak gerçekleştirilen koza ihracatı, kooperatiflerin kurulmasından sonra 3 milyon 500 bin kilograma çıkmıştır. KTSKB, bu rakamı 9 milyon kilograma çıkarmayı hedeflerken dutlukların artırılması düşüncesiyle birliğe bağlı bir dut fidanı kooperatifi kurulmuştur. Tohum üretimi ve ihracatını emniyet altına almak için de ayrıca yine birliğe bağlı bir *Tohum Satış Kooperatifi* tesis edilirken, İmralı adasındaki 100'ün üzerindeki mahkûm tohum yetiştirme konusunda eğitilmiştir. Ayrıca 1944 yılı içerisinde ABD ve İngiltere'ye 15 bin kutu ipek böceği tohumu ihracatı gerçekleştirilmiştir.⁶⁷

65 "Koza Birliği", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 44; Sedat Ateş, "Koza Birliğinin Faaliyetine Bir Bakış", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 51.

66 "Koza Birliği", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 44; Sedat Ateş, "Koza Birliğinin Faaliyetine Bir Bakış", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 51; Bilecik Milletvekili Muhlis Suner'in koza ve ipekçilik merkezi olan Bilecik'in bu işle uğraşan yerlerine elektrik verilmesinin ipekli ham kumaş dokuma alanında istihdam oluşturacağı hakkındaki sözleri için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1263.

67 "Koza Birliği", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 47, 50.

KTSKB, bir yandan dut yaprağından başlayarak, tohum, böcek, koza ve ipliğe varıncaya kadar birçok konu ile iştigal edip, onların ıslahı ve üretimini artırmaya çalışırken, öbür yandan ipekli kumaş emprime fabrikası kurulması yönünde bir teşebbüse geçmiştir.⁶⁸

Sonuç

Milli Mücadele yıllarında verimli Batı Anadolu topraklarının düşman işgali altında bulunması ve ekili alanların bir kısmının da Yunanlıların çekilmesi esnasında tahrip edilmesi ekonominin temeli olarak kabul edilen tarımı önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yıllarca savaş görmüş ve yıkıma uğramış, Türk toplumunun yeniden yapılandırılarak imar edilmesi ve çağdaş medeniyet seviyesine yükselmesi zarureti hâsıl olduğundan, ülkenin önemli gelir kaynaklarına ihtiyaç vardı. Bu yüzden tarım sektörü ile uğraşan çiftçilerin hayat standardını yükseltmek, tarım faaliyetleri dışındaki zamanlarını değerlendirmek ve onlara yardımcı bir meşgale olarak gelir sağlamalarını temin etmek amacıyla tarımın önemli bir şubesi olarak ipek böcekçiliği yetiştiriciliği devreye sokulmuştur.

Bu noktadan hareketle CHP hükümetleri daha Cumhuriyetin ilanından itibaren ipek böceği yetiştiriciliğine önem vermiş, bu tarım dalında gelişme sağlamak için harekete geçerek koza üretimini artırmıştır. Akabinde de Dünya Ekonomik Krizin baş gösterdiği 1929 yılına kadar olan süreçte dış ülkelere milyonlarca liralık ipek böceği kozası ve ipek ürünleri ihracatı yaparak ekonomi için önemli gelir temin edebilmeyi başarmıştır.

İpek böcekçiliğinden elde edilen yaş koza üretimi ülkeye önemli gelir kaynağı sağlamasının yanı sıra ipek ürünleri sanayinin kurulmasına da ön ayak olmuştur. Başta Bursa ve çevresinde kurulan filatür fabrikaları, Bursa ve İstanbul'da faaliyet gösteren ipek dokuma tezgâhları, üretici, tüccar, esnaf ve çalışan kesim ile binlerce aileyi iş ve meslek sahibi yaparak onların istihdam edilmesini sağlamıştır.

İpek böcekçiliğinden elde edilen ipek ürünlerinin ticareti, Doğu ile Batı kültürü arasında köprü teşkil ederek farklı etnik yapı, kültür ve dine mensup insanların birbirlerini tanıyarak kaynaşmasına vesile olurken bu sayede gelişen ülkelerarası ikili ilişkiler aynı zamanda dünya barış ve dostluğunun gelişmesine de katkı sağlamıştır. Ayrıca, ipek ticaretinden faydalanan ipek yolunun güzergâhlardaki şehirler de ticari canlılık baş göstermiştir.

İpek kozası üretiminden elde edilen ipek ve ipliğinin birçok sektörün gelişmesinin önünü açmıştır. Bu ipliğin halı dokumasında kullanılmasıyla halı sektörüne, eşarp, şal ve çeşitli türde giysiler üretiminde kullanılmasıyla tekstil sektörüne önemli katkılar sağlamıştır. Dokuma ve giyim sektörü dışında

68 "Kozalı Birliği", *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 50.

ipeğin sonraki dönemlerde mobilya üretiminde kullanılmasıyla mobilya sektörüne; yatak üretiminde kullanılmasıyla de yatak sektörüne destek temin ettiği görülür. İpek ve ürünleri sağlık sektörüne de katkı sağlamıştır. İpeğin hem sıcak hem de soğuk ağır iklim koşullarına uygun bir özellikte bulunması, bakteri, küf ve mantar oluşmasını engellemesi ve doğal olması, sağlığına önem veren insanlar tarafından tercih edilmesinde başlıca neden teşkil etmiştir. Ayrıca hava dolaşımını sağlamada da etkisi bilinen ipeğin ıslaklık hissi vermeden yüksek oranda nem çekme özelliğine sahip olması, onun yine sağlığını gözeten kişiler tarafından kullanılmasında etkili olmuştur. İpeğin parlak görünümü ve yumuşaklığı lüks tüketim sektörüne katkı sağlaması bakımından da önemli bir gelişme olmuştur.

Sonuç itibariyle, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950 yılına kadar Türkiye’de ipek böcekçiliği ve ipek üretimi; gerek ülke içerisinde tüketimi, gerekse dış ülkelere ihraç edilmesi sayesinde üreticisinden tüketicisine, tüccarından sanayicisine kadar milyonlarca insanın istifade ettiği bir tarım şubesi haline gelmiş, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon No: 30 18 1 1-Kutu No: 18-Dosya No: 17-Sıra No: 4.

BCA, Fon No: 30 18 1 1-Kutu No: 4-Dosya No: 51-Sıra No: 11.

BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 65-Dosya No: 43-Sıra No: 19.

BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 353-Dosya No: 137-Sıra No: 3.

II. Resmi Yayınlar

A. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 402, 19 Haziran 1926.

Resmi Gazete, Sayı No: 1217, 16 Haziran 1929.

Resmi Gazete, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935

B. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 4, 26.05.1926, s. 761.

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 7, 10.06.1929, ss. 974-977.

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 3, 18.04.1341 s. 202.

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, Cilt: 2, 06.03.1340, s. 245.

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 21.10.1935, ss. 757-761.

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, Cilt: 15, 21.10.1935, ss. 764-769.

C. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1933 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 2, Cilt: 15, Sıra No: 165, Ziraat Vekâleti Bütçesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1933 ss. 283-284

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1934 Malî Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 4, Toplantı: 3, Cilt: 22, Sıra No: 142, Ziraat Vekâleti Bütçesi, TBMM Matbaası, Ankara, 1934, s. 154.

- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1935 Yılı Masraf Bütçeleri, H Cetveli, s. 327.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 25.05.1945, ss. 290, 299.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1946 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 7, Toplantı: 3, Cilt: 20, 17.12.1945, s. 262.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1947 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 18.12.1946, s. 265.
- TBMM, *Tutanak Dergisi* 1948 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 26.12.1947, s. 290, C/18.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 21.02.1949, s. 312/5.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 21.02.1949, s. 301.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, S. Sayısı 113, TBMM Basımevi, Ankara, 1949, s. 175.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, Cilt: 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1263.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: Olğ, Cilt: 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 25.
- TBMM, *Tutanak Dergisi* 1951 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 1, Cilt: 5, S. Sayısı 50, TBMM Basımevi, Ankara 1951, s. 89.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Cilt: 4, Toplantı: 1, 36. Birleşim, 29.01.1951, s. 449.
- TBMM, *Tutanak Dergisi* 1952 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 2, Cilt: 13, 20.02.1952, s. 376.
- TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, Cilt: 20, S. Sayısı 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 319.
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 4, Cilt: 28, S. Sayısı: 109, TBMM Basımevi, Ankara, 1954, s. 399.
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 1, Cilt: 5, S. Sayısı: 183, TBMM Matbaası, Ankara, 1955 s. 366.

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 2, Cilt: 10, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956 s. 386.

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 3, Cilt: 17, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 441.

D. Ayın Tarihi (Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Ayın Tarihi, Sayı: 206, Yıl: Ocak 1951, s. 71.

Ayın Tarihi, Sayı No: 257, Yıl: Nisan 1955, s. 12.

Ayın Tarihi, Sayı No: 280, Yıl: Mart 1957, s. 42.

E. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

İGM, *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Yayın No: 93, Ankara, 1937, s. 169.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Yayın No: 21, Ankara, 1932, s. 253.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Yayın No: 34, Ankara, 1933, ss. 266-267.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Yayın No: 88, Ankara, 1936, ss. 289, 303.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1936-1937*, Yayın No: 115, Ankara 1937, ss. 229, 242.

İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No:129, Ankara, 1938, s. 75.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 276, 289.

İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara 1942, s. 381.

İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1943, s. 140.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 216.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 290.

İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Yayın No: 330, Ankara, 1951, s. 195.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 308.

İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 290, Ankara, 1948, s. 307.

İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 313, Ankara, 1949, s. 181.

İGM, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 173.

İGM, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Yayın No: 328, Ankara, 1950, s. 173.

- İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1951, Yayın No: 346, İstanbul, 1951, s. 203.
- İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 253.
- İGM, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1952, s. 271.
- İGM, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 245.
- DİE, *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963*, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 11.
- DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1990*, Yayın No: 1472, Ankara, 1991, s. 150.
- DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1995*, Yayın No: 1883, Ankara, 1996, s. 127.
- DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Yayın No: 2252, Ankara, 2001, s. 218.
- DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-2002*, Yayın No: 2790, Ankara, 2003, s. 214.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2006*, Yayın No: 3114, Ankara, 2007, s. 224.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 214.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2012*, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 197.

F. Bakanlık Yayınları

- İKTİSAT VEKÂLETİ, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, 2. Basım TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- MİLLİ İKTİSAT VE TASARRUF CEMİYETİ, *1930 Sanayi Kongresi, Raporlar, Kararlar, Zabıtlar*, Haz. Derviş Kılınçkaya, Cilt: 1, Bildiren Yayıncılık, 2. Basım, Ankara 2003.
- TC SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI, *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara, 1973.
- TARIM BAKANLIĞI TEŞKİLAT PROJE GRUBU, *Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor*, Ankara, 1964.
- TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ, *Tarih IV*, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul, 1931
- ZİRAAT VEKÂLETİ, *İpek Böcekçiliği*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1938.

III. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

- Dönüm* (1936)
- İktisadi Yürüyüş* (1940-1950)
- Türk Ekonomisi* (1945-1952)
- Ziraat ve Ticaret Gazetesi* (1945)

IV. Kitaplar

- AFETİNAN, Ayşe, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayınları, Ankara, 1972.
- ARAR, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- ATASAĞUN, Yusuf Saim, *TC Ziraat Bankası, 1888-1939*, Cilt: 1, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul, 1939,
- ATASAĞUN, Yusuf Saim, *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Cilt: 2, Kenan Basımevi ve Kliše Fabrikası, İstanbul, 1940.
- CİLLOV, Halûk, *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1965.
- CİLLOV, Halûk, *Türkiye Ekonomisi Bünyesi, Özel İktisadi ve Ticari Yüksek Okulu Yayınları*, İstanbul, 1967.
- ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Yayınları, Ankara, 2003.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- KARAEŞMEN, Fikri, *İpek Böcekçiliği*, Doğu Matbaası, Ankara, 1950.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, 3. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- MÜLAYİM, Ziya Gökalp, *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- POMMERY, Louis, *Yeni Zamanların İktisat Tarihi 1890-1939*, Çev. Cahit Talas, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1956.
- SARC, Ömer Celâl, *Ziraat Sanayi Siyaseti*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934.
- SHAW, Standford J.; SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 1808-1975*, Cilt: 2, 2. Basım, İstanbul, 1994.
- SÜKAN, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, TBMM 1950-1960, Kültür Ofset Limited Şirketi Yayınları, Ankara, 1991.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, 9. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- ZEYTİNOĞLU, Erol, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met-Er Matbaası, İstanbul 1976.

V. Makaleler

- ALTUĞ, Şemsettin , “İstanbul Balıkhanesi ve İstanbul’da Balıkçılık”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 112, Yıl: 10, Ekim 1952, s. 304.
- ATEŞ, Sedat, “Koza Birliğinin Faaliyetine Bir Bakış”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 51, 53.
- BEŞE, M. Enver, “Gemlik Suni İpek Fabrikası”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 6, Sayı: 122, Yıl: 6, 25 Ocak 1945, ss. 8, 14.
- “Dünyada ve Bizde İpek”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 253, Yıl: 11, 12 Temmuz 1950, ss. 3, 18.
- “İpek Yetiştiriciliğinde Son İlerlemeler”, Çeviren Tarhan Hısm, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 29, Yıl: 3, Kasım 1945, s. 150.
- KALAYCIOĞLU, Süleyman Fehmi, “Ziraat Teşkilatımız”, *İktisadi Yürüyüş*, 29 Ekim 1942 Tarihli Ziraat Fevkalade Sayısı, ss. 5, 82-83.
- “Koza Birliği”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 44-50.
- METİNSOY, Murat, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet ve Köylüler: Hububat Alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Direnişi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 15, Yıl: Güz 2012, ss. 90, 123.
- “Milletlerarası İpekçilik Teşkilatı ve Alınan Son Kararlar”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 249, Yıl: 11, 21 Mayıs 1950, s. 12.
- ÖNGEN, Hali, “Hatay’da Sanayi Vaziyeti”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 96-98, Yıl: 5, 16 İkinci Kanun 1944, ss. 11, 39-40.
- PINAR, Vedat, , “İpek Böcekçilikte Bir Yılda İki Mahsul”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 56, Yıl: 3, 1 Nisan 1942, ss. 15, 19.
- PINAR, Vedat, “İpek Böcekçiliği Kongresi”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 158, Yıl: 7, 18 Temmuz 1946, ss. 6, 18-19.
- PINAR, Vedat, “Türkiye’de İpek Böceği İstasyonları Nasıl Çalışıyor ve Nasıl Çalışmalı?”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 159, Yıl: 7, 1 Ağustos 1946, ss. 7, 18, 19, 21.
- PINAR, Vedat, “Türkiye’de İpek Böcekçiliği İstasyonlarının Verimleri Nasıl Artırılabilir? İstasyonların İhtiyacı Nelerdir?”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 7, Sayı: 160, Yıl: 7, 17 Ağustos 1946, ss. 14-16.
- PINAR, Vedat, “İpek Böcekçiliği ve Arıcılık”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 8, Sayı: 176, Yıl: 8, 19 Nisan 1947, s. 9.

- PINAR, Vedat, “Türkiye İpek Böcekçiliği Enstitüsünden Beklediklerimiz”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 10, Sayı: 232, Yıl: 10, 20 Ağustos 1949, s. 20.
- POZAN, Sabri, “Birlik Nasıl Kuruldu?”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 53-54.
- TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Ticaret Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 29, Yıl: 3, Kasım 1945, ss. 143-146.
- TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Haziran 1949, Ziraat Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 74, Yıl: 7, Ağustos 1949, ss. 181-185.
- TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Kasım-Aralık 1949, Ticaret Ekonomisi, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 80, Yıl: 8, Şubat 1950, ss. 37-46.
- TATAÇ, Ziya, “Olaylara Bakış, Temmuz 1952, Sanayi Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi*, Sayı: 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, ss. 247-254.
- TEKELİ, Sait Tahsin, “Türkiye’de Yerli Endüstri ve Karakterleri”, *Dönüm*, Sayı: 37, Yıl: Kânunusani 1936, s. 13.
- TOKSOY, Ali, “Hatay’da Endüstri Hareketleri”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 2, Sayı: 21, Yıl: 1, 15 Birinci Teşrin 1940, ss. 6-7.
- TUNÇ, Akif, “İpek Böcekçiliği İstasyonları Kuruluş Tarihi”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, s. 41.
- “Türkiye İpekçiliği”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 11, Sayı: 254, Yıl: 11, 30 Temmuz 1950, ss. 9-10, 12-14, 16.
- YETMEN, Tahir, “İpek Böcekçiliği Enstitüsü”, *İktisadi Yürüyüş*, Cilt: 5, Sayı: 100-104, Yıl: 5, 1 Nisan 1944, ss. 42-43.